

Ն. ԹԱՀՄԻԶՅԱՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ»-Ը ԵՎ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ

Հայրապետական Աթոռի պաշտոնական ամսագիր «Էջմիածին»-ը, որ ազգային-կրոնական միության հանդեսների մեծ ու լուրջ մասնակցություն է բերում հայրենի երաժշտարվեստի շատ հարցերի մշակմանը, փաստորեն «Արարատ»-ի առաքելությունն է շարունակում իրագործել՝ նոր պայմաններում:

Հայ երաժշտության ապագա պատմաբանը, ի թիվս այլ հանդեսների, «Էջմիածին»-ը ևս ուշի-ուշով պիտի թերթի՝ այնտեղից քաղելու համար մեր երեկվան ու այսօրին վերաբերող անհամար փաստեր:

Եվ նախ՝ երաժշտական ընթացիկ կյանքին վերաբերող փաստերը, որոնք խնամքով մեկտեղելուց և բանիմաց կերպով խմբավորելուց հետո է, որ դառնում են առավել պերճախոս ու հիմք տալիս արժեքավոր, երբեմն անգամ անակնկալ հետևություններին:

Նկատենք, որ այստեղ իրենց արժեքն ունեն Մայր Աթոռի և հոգևոր ճեմարանի երաժշտական ներքին կյանքին վերաբերող տեղեկությունները: Օրինակ՝ Կոմիտաս վարդապետի ստեղծագործություններին նվիրված երեկույթի մասին հաղորդումը, որտեղից իմանում ենք, որ ճեմարանի երգեցիկ խումբը Դանիել Ղազարյանի ղեկավարությամբ կատարել է «Սարերի վրով գնաց», «Կուժն առա», «Սիփանա քաջեր», «Կալի երգը» և այլ գործեր, իսկ արևելյան գործիքների վրա նվագող մի եռյակ հնչեցրել է «Ծուշիկի», «Վաղարշապատի», «Ռանգի» պարեղանակները¹: Եվ կամ՝ Ներսես Ծնոր-

հայր մահվան 800-ամյակի առթիվ կազմակերպված եռօրյա հանդիսությունների համառոտ նկարագրությունը, ուր թվարկված են կարևորագույն կետերը. հսկումի հանդիսավոր ժամերգությունն ու Հոփսիմե տաճարում, երեկոյան հանդիսավոր ժամերգությունն Մայր տաճարում, պատարագ Մայր տաճարում և երեկո Վեհարանի հանդիսությունների դահլիճում՝ Հայաստանի պետական կամերային նվագախմբի, Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբի, երևելի մեներգչուհիների և այլոց մասնակցությամբ²:

Բավական լայն շրջանակների մեջ տեղեկություններ են տրված նաև Հայաստանի և մասնավորապես Երևանի ընդհանուր երաժշտական կյանքի վերաբերյալ: Դրանք շոշափում են Ժողովրդական ստեղծագործության տունը և Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունը, Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիան և երաժշտական դպրոցները, Հայֆիլհարմոնիան և Սպենդիարյանի անվան օպերայի և քալեսի պետական թատրոնը, Կոմիտասի անվան քառյակը (կվարտետը) և ջազ-նվագախումբը, Հայաստանի պետական երգչախումբը և Ղարաբաղի ժողովրդական երգի-պարի խումբը, ուշագրավ համերգներ, նոր բեմադրություններ, երաժշտական հրատարակություններ և ժողովրդական երգերի գրառումներ, հիշարժան տարեթվեր, ակնառու դեմքեր:

Ամսագիրը ուշադիր է եղել նաև սփյուռքահայ երաժշտական կյանքի նկատմամբ, որով վերջին երեսուն տարիների համահայ-

¹ «Էջմիածին», 1948, Ե—2, էջ 28:

² «Էջմիածին», 1978, Ժ, էջ 22—37:

կական երաժշտական կյանքի ժամանակագրության տվյալների կոտակմանը զգալի նպաստ է բերել անկասկած:

Իրոք, ամսագիրը թերթելով, արդեն իսկ այսօր շահեկան է իմանալ՝ որտեղ և ինչպես է նշվել Տիգրան Չոխաջյանի մահվան 50-ամյակը³, և Ալեքսանդր Սպենդիարյանի ծննդյան 75-ամյակը⁴, երբ է ավարտել Հ. Ստեփանյանը «Նունե» օպերան և Կ. Զաքարյանը՝ «Աղասի»-ն⁵, ինչպես են ընդունվել Օճնիկ Պերպերյանի համերգները Նյու-Յորքում⁶, և Գուրգեն Ալեմշահի սիմֆոնիկ նվազահանդեսը՝ Թաուն Հոլի մեջ⁷, Պողոս Լիսիցյանի ելույթները՝ Բուդապեշտում⁸, և Զարուհի Դոլուխանյանի մենակատարումները՝ Փարիզում⁹ և այլն:

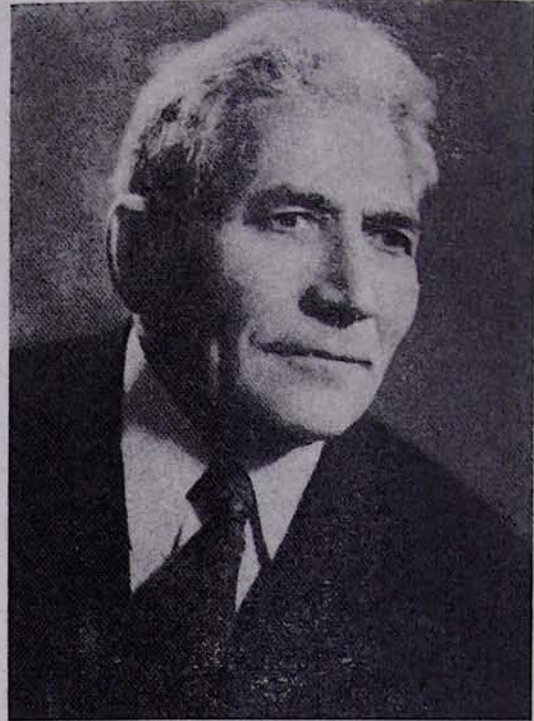
Մեզ հետաքրքրող մյուս նյութերն ընդհանուր առմամբ շոշափում են հայ երաժշտության անցյալն ու ներկան, նրա պատմության, գեղագիտության ու տեսության վերաբերող խնդիրները, նրա դարավոր զարգացման իրենց մասնակցությունը բերած համատեղ մշակների և կարկառուն գործիչների դիմանկարների ու ժառանգության լուսաբանության հարցերը:

Ամսագրի էջերում երաժշտական կամ նաև երաժշտական խնդիրներ արծարծող նյութերով հանդես են եկել ոչ միայն մասնագետ երաժիշտներ, այլև հայագետներ, արվեստաբաններ, բանասերներ և գրողներ:

Մասնավոր հիշատակության արժանի են Ռուբեն վրդ. Դրամբյանի գրվածքը՝ հայոց աշխարհիկ ու հոգևոր արվեստների վաղընջական կապերի վերաբերյալ¹⁰, Արամ Երեմյանի ու Երվանդ Ծաֆազիի հոդվածները՝ հայ ժողովրդական բանահյուսության¹¹ ու աշխարհիկ նորագույն երգաստեղծության¹² առանձին երևույթների մասին, այլև մի քանի հեղինակների՝ ճիշտ ժամանակին լույս տեսած գրավոր ելույթներն ու հետա-

գրական նութերը՝ հայ եկեղեցու շարականների և մանրուման երգերի շուրջ:

Շարականների ուսումնասիրմանը կապված հարցերը, Լուսիկ Սարգսյանի մի համատեղ հաղորդումից հետո¹³, բարձրացնում

Պրոֆ. Աշոտ Գ. Արքանախան

են հայ հոգևոր մշակույթի ընդհանուր պատմությանը լավատեղյակ դեմքեր՝ Գարեգին Լևոնյանն ու Երվ. Ծաֆազիի: Վերջինս խոսում է նույնիսկ բացառապես շարականների ու նրանց հեղինակների մասին¹⁴: Մինչ Լեւոնյանը, անդրադառնալով սաղմոսներին, հնագույն կցորդներին ու շարականներին¹⁵, անցնում է նաև «մանրուման» ձեռագրերին ու երգերին¹⁶:

¹³ Լուսիկ Սարգսյան, Հայ եկեղեցու շարականների մասին, «Էջմիածին», 1945, Ա—Բ, էջ 40—41:

¹⁴ Երվ. Ծաֆազի, Համառոտ տեղեկություններ հայոց շարականների մասին, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 67-ից, և Գ—Դ, էջ 27-ից:

¹⁵ Գարեգին Լևոնյան, Էջեր հայ եկեղեցական երաժշտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1945, Ե, էջ 48—50:

¹⁶ Գարեգին Լևոնյան, Դարձյալ մի քանի էջ հայ եկեղեցական երաժշտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1945, Ը—Թ—Ժ, էջ 32—39:

Այստեղ կարելի էր հիշատակել նաև Ա. Երեմյանի

³ «Էջմիածին», 1948, Գ—Դ, էջ 83:

⁴ «Էջմիածին», 1946, ԺԱ—ԺԲ, էջ 78:

⁵ Անդ, էջ 86:

⁶ «Էջմիածին», 1954, Բ, էջ 56:

⁷ «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 90:

⁸ Անդ:

⁹ «Էջմիածին», 1954, Բ, էջ 57:

¹⁰ Ռուբեն վրդ., Հեթանոս Հայաստանի աշխարհիկ երգերի տաղաչափությունը եկեղեցական երգերում, «Էջմիածին», 1944, Զ—Է—Ը, էջ 27—32:

¹¹ Ա. Երեմյան, Էջեր Նոր Զուղայի ժողովրդական բանահյուսությունից, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 68—65:

¹² Երվ. Ծաֆազի, Գևորգ Դոդոյանը և նրա «Ծիծեռնակը», «Էջմիածին», 1947, Ա—Բ, էջ 59—64, Գ—Դ, էջ 45—60:

Երաժշտարվեստի հարցերին մասնագիտական առնչություն չունեցող հեղինակների գրվածքների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունեն հուշերն ու գեղագիտական ընդհանուր գնահատականները, որոնց մեծագույն ու լավագույն մասը վերաբերում է Կոմիտասին: Ամսագրում հրատարակված կամ վերահրատարակված են ոչ միայն Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի¹⁷ և Հրաչյա Աճառյանի¹⁸ հուշերը, Ավետիք Իսահակյանի¹⁹ և Մարտիրոս Մարյանի²⁰ անդրադարձումները, Սիլվա Կապուտիկյանի մտորումները²¹ ու Արթուր Հատիտյանի խոհերը²², այլև ուրիշ մտավորականների հետաքրքրական արձագանքները²³: Այդ բոլորի մեջ իր հատուկ տեղն ու կշիռն ունի Հակոբ Սիրունու փաստալից մեկնագրությունը, որ տպագրվեց ամսագրի չորս տարվա տարբեր համարներում²⁴ և որը վերակենդանացնում է Կոմիտաս վարդապետի կյանքի ժողովրդա-ազգային և հասարակական իմաստով լեցուն շատ էջեր: Պետք է ասել, որ ամսագիրն իր էջերում հսկայական տեղ է հատկացրել Կոմիտասին

ոչ միայն հուշագրության բնագավառում: Ու եթե մի կողմ դնենք գիտա-մատչելի տիպի մի երկու գրվածք²⁵, մնացածը կարող ենք դասել տեղեկատու, գիտական ու երաժշտագիտական գրականության շարքը: Տեղեկատու գրությունները շահեկան հաղորդումներ են, ասենք՝ Կոմիտասի ծննդյան 80-ամյակի կապակցությամբ կազմակերպված ցերեկույթի մասին Սորբոնում²⁶, և կամ մահվան 20-ամյակի առթիվ տրված համերգի վերաբերյալ Բուխարեստում²⁷: Արվեստագետի Հայաստանյան դիվանը հարուստացնող արտասահմանից ստացված մորմյութերի մասին²⁸, և կամ մրա երկերի ակադեմիական հրատարակության ընթացքի վերաբերյալ (Երևանում)²⁹: Դրանց հարում են մի շարք թեև ավելի ծավալուն, բայց երաժշտական կոմիտասագիտության առումով օժանդակ մյուսեր, որոնք վերաբերում են Կոմիտասի կերպարին՝ կերպարվեստում և գեղարվեստական գրականության մեջ, կամ ներկայացնում են Կոմիտասի խոհերը և մտուշները մրա գրական-գեղարվեստական ժառանգության էջերից:

Կոմիտասագիտության համար պիտանի հրապարակումներ են կոմպոզիտորի ինքնակենսագրությունը³⁰ և Կոմիտասի կենսագրությանը վերաբերող, կաթողիկոսական դիվանից քաղված այլ մյուսեր, որոնք լույս են ընծայված անհրաժեշտ ծանոթագրումներով հանդերձ³¹:

Բուն երաժշտագիտական հոդվածները ևս տարբեր կարգի են: Մի քանիսն ունեն հաղորդման նկարագիր³², ուրիշներ տարբեր-

հոդվածները միջնադարյան հայ երգահանների մասին, որոնք հրատարակվելով ինչպես ուրիշ ամսագրերում, այնպես և «Էջմիածին»-ի 1946, 1954 և 1958 թվականների տարբեր համարներում, ավելի ուշ ամփոփել է առանձին գրքուկի մեջ: Բայց, ընդհանրապես ասած, այս հեղինակի գործերից մեզ՝ երաժիշտներին համար ավելի շահեկան են ժողովրդական բանահյուսությանը և աշուղական արվեստին վերաբերողները:

¹⁷ Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, Հիշողություններ Կոմիտաս վարդապետի մասին, «Էջմիածին», 1958, Ը, էջ 47—49:

¹⁸ Հրաչյա Աճառյան, Հուշեր Կոմիտասի մասին, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 23—26:

¹⁹ Ավետիք Իսահակյան, Կոմիտասի անմահ հիշատակին, անդ, էջ 27—28:

²⁰ Մարտիրոս Մարյան, Կոմիտասի հետ, անդ, էջ 32—33:

²¹ Սիլվա Կապուտիկյան, Հայ երաժշտության վարկը, անդ, էջ 38:

²² Արթուր Հատիտյան, Ս. Էջմիածնի և հայ ժողովրդի զավակը, անդ, էջ 3:

²³ Այդ թվում՝ Արսեն Մանանյանի ու Եղվարդ Գուանյանի գրվածքները, Հ. Գրիգորյանի հուշերը և Տիգրան Կամսարականի, Արշակ Զոպանյանի, Գաբրիել Լևոնյանի ու Դերենիկ Դեմիրճյանի վկայությունները Կոմիտաս վարդապետի անձի և գործի մասին:

²⁴ Հակոբ Սիրունի, Կոմիտասին հետ, «Էջմիածին», 1965 թվականի Ա-ից (էջ 35), տարբեր սարքերականությամբ, մինչև 1969 թվականի Ե-ն (էջ 16—28):

²⁵ Ադախիսին են, օրինակ, Աղավնի Մեսրոպյանի հոդվածները՝ «Կոմիտասի ստեղծագործության աղբյուրը և անոր հայրենասիրությունը», «Էջմիածին», 1952, Ը, էջ 36, և՛ «Կոմիտաս վարդապետի դերը խազագրության և հայ եկեղեցական երաժշտության ասպարեզին մեջ», «Էջմիածին», 1953, Ժ, էջ 36:

²⁶ «Էջմիածին», 1950, Գ—Դ, էջ 88:

²⁷ «Էջմիածին», 1955, Ը, էջ 80:

²⁸ «Էջմիածին», 1947, Ե—Զ, էջ 78, 1948, Գ—Դ, էջ 81 և այլն:

²⁹ «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 37:

³⁰ Կոմիտաս վարդապետի ինքնակենսագրությունը, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 6—8:

³¹ Գր. Հարությունյան, Կոմիտասի երկու ճամակները, «Էջմիածին», 1947, Ե—Զ, էջ 59—68: Եվ մույնի՝ Կոմիտասի կենսագրությանը վերաբերող մյուսեր, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ, էջ 51—62:

³² Գ. Ղազարոսյան, Կոմիտասի անհայտ երգերը, «Էջմիածին», 1946, Դ—Ե, էջ 42:—Մ. Խյճյան, Կոմիտաս վարդապետ և իր «Գեղջյուկ երգերը», անդ, էջ 45:

վում են հոբելյանական գրվածքի ոճով³³ և այլն³⁴։ Պատկանելի տեղ են գրավում երաժշտա-բնագրագիտական բնույթի գրվածքները, որոնցում վերականգնվում են կոմիտայան ձայնագրությունները, վերծանվում հայկական ձայնաճիշներով նրա կատարած գրառումները, առհասարակ հրապարակվածում նրա անտիպ մնացած գործերը և կամ վրա վերականգնվում վաղուց հրապարակվածների առաջին տպագրության հաճախմանը³⁵։ Դրանք ստորագրած հեղինակներն են՝ Արսեն վարդապետ Բերբերյանը³⁶ և Վ. Սարգսյանը³⁷, Ռոբերտ Աթայանը³⁸ և Նիկողոս Թահմիզյանը³⁹։ Տեսական առանձին հոդվածով ներկայացված է նաև Կոմիտասի աշխատակցությունը «Արարատ»-ին, վերլուծված է նրանում տպագրված կոմիտասյան հոդվածների բովանդակությունը⁴⁰։ Այս բոլորը, միասին վերցրած, Կոմիտասի մասին

³³ Մ. Բրուտյան, Երգահան Կոմիտաս վարդապետը (ծննդյան 90-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին», 1959, 2, էջ 18—28։—Մ. Թումանյան, Կոմիտաս վարդապետի հավիտենական կերպարը (ծննդյան 100-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 49։

³⁴ Տեղն է հիշատակելու նաև՝ Կոմիտաս վարդապետը համաշխարհային երաժշտագետների գնահատմամբ ներկայացնող նյութը («Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 20—22)։

³⁵ Այն ժամանակ դեռևս սարկավագ, այժմ՝ եպիսկոպոս Զմմտ. Բերբերյան Պետրոս սրկ., Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության նվիրված ունեմնասիրությունները և անտիպ էջերը, «Էջմիածին», 1962, Բ, էջ 48—56։ Նույնի՝ «Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության անտիպ էջերից», «Էջմիածին», 1962, 2, էջ 61—63։ Բերբերյան Արս. արքեպ., Կոմիտաս վարդապետի եկեղեցական երաժշտության անտիպ էջերից, «Էջմիածին», 1963, Ա, էջ 47—51։

³⁶ Կոմիտաս, Այսօր կանգնեցաւ (շարական ընթերցանք առաջ հինգշաբթի), ձայնագրությունը Վ. Սարգսյանի։

³⁷ Ռոբերտ Աթայան, Կոմիտաս վարդապետի անտիպ էջերից մեկը («Ամենք մոլորեալք», գրի առաւ և դաշնակեց եռանկյն խմբի համար Կոմիտաս վարդապետ), «Էջմիածին», 1961, Բ, էջ 24—28։ Տես նաև Նույնի՝ Կոմիտասի առաջին տպագրված ստեղծագործությունը (ազգային օրհներգ, խոսք Արշ. Թաշնյանի), «Էջմիածին», 1973, 2, էջ 34—40։

³⁸ Տես Նիկողոս Թահմիզյան, Նշխարներ հայոց հոգևոր եղանակների կոմիտասյան գրառումներից, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 56—57։ Նույնի՝ հոգևոր եղանակների կոմիտասյան կանխագույն գրառումների վերծանությունը, «Էջմիածին», 1970, Բ, էջ 34—37, Գ, էջ 36—40, Զ—Է, էջ 72—80։

³⁹ Ն. Թահմիզյան, «Արարատ»-ն ու Կոմիտաս վարդապետը, «Էջմիածին», 1969, ԺԲ, էջ 60—69։

գիտելիքների հարուստ միակցություն են պահում ամսագրի էջերում։

XIX—XX դդ. մեր մյուս երաժիշտներից կամ իրենց գործունեությամբ երաժշտության հետ ևս ուղղակի առնչված դեմքերից ոչ

«Էջմիածին» պարմի տիտղոսաթերթը
(գործ՝ նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի)

մեծ դիմանկարներ են նվիրված Դ. Ղազարյանին, Գ. Ալեմշահին (հոգ չէ, թե արտատրպության միջոցով), ինչպես և Սահակ վարդապետ Ամատունուն, որի կյանքն ու գործը լուսաբանող հոդվածում իրավացիորեն շեշտվում է հայ հոգևոր երաժշտության կանոնավորման գործին նրա բերած կարևոր նպաստը⁴⁰։ Ավելի ընդարձակ գրություն է

⁴⁰ Սանգրո Բեհրույան, Սահակ վարդապետ Ամատունի, «Էջմիածին», 1970, ՌԵ Դ, էջ 31։

Ամբիածեղ է նկատվում, որ Սահակ վարդապետ Ամատունուն զուտ բանասիրական աշխատություններ չէ և ոչ միայն ընդհանուր առմամբ շահեկան են, այլև այժմեական ճշանակությամբ լեցուն՝ հայոց հին

Մակար Եկմայանի կյանքի ուղին, ստեղծագործական դիմանկարն ու ժառանգությունը վեր հանող հոդվածաշարը⁴¹։ Փաստորեն մի մեծագործություն, որը տակավին 50-ական թվականներին առարկայորեն գնահատում էր Եկմայանի տեղն ու դերը հայ երաժշտության մեջ, և որից օգտվել են մեզ մոտ և դրսում⁴²։

Երաժշտության հարցերով մասնագիտորեն զբաղվող երաժիշտների համար։ Օրինակ՝ «Հին և Նոր պարականոն կամ անվավեր շարականներ»-ը (Վաղարշապատ, 1911)։ Մի առիթով մենք մշել էինք, թե մեր ստորյա աշխատանքների ընթացքում պարզվեց, որ Հովհաննես Սարկավագ վարդապետի գրչի վաստակն է ոչ միայն Ղևոնդյանց «Պայծառացան ալսօր» երգը, ինչպես կարծվում էր առ ալսօր։ Ինքն է հեղինակը մահ Ղևոնդյանց «Ամանուելի Բանդ Աստուած» ու Հովհաննեսի «Անկիզբըն Բանն Աստուած» մշամավոր շարականների, ինչպես և Վարդանանց «Ամթառան սիրող ծնունդը» ծավալուն կտորի, որ պարականոն է մնացել» («Էջմիածին», 1972, ԺԲ, էջ 93—94)։ Ավելացնենք մահ, որ Հովհաննես Իմաստասերի թողած ժառանգության մասին ամբողջական պատկերացում կազմելուն առհասարակ խանգարել է մի հանգամանք՝ Հովհաննեսի անվանը միջնադարում, տարբեր առիթներով, կցվել են վեց-յոթ տարբեր մականուններ. Սարկավագ, Վարդապետ, Հռետոր, Իմաստասեր, Սուփետոս (հին հունական ամենադրական իմաստով), վերջապես՝ Պոետիկոս, ու մահ Քառանգա։ Ինչպես պարզվեց Բ. Մ. Քեչիշյանի հրատարակած Զմմառի ձեռագրերի ցուցակից, Բ. Հ. Ոսկյանի կատարած ուսումնասիրություններից և Ա. Արքայանյանի աշխատանքում մեծագործությունից, Հովհաննես Իմաստասերի մի շարք աշխատություններ, այդ թվում և «Բան իմաստութեան» մեծ քերականը միջնադարյան գրչագրերի մեջ իրենց խորագրերում ունեն «Յոհաննու քահանայի» ցուցմունքը։ Արդ՝ շարականների հեղինակների մեզ հայտնի առաջին ցուցակագիրը՝ Սարգիս երեցը, տեղեկացնում է. «ԶՂևոնդեանց Ամանուելի Բանդ Աստուածն [և] Վարդանանց Ամթառան սիրող ծնունդըն Յոհաննու քահանայի է ասացեալ»։ Վերջինս, որ մի հոյակերտ կառույց է (բաղկացած 144 տողից), ամբողջությամբ հրապարակել է Ամատունին վերոհիշյալ աշխատության մեջ (թեև առկա թողնելով հեղինակային պատկանելության խնդիրները)։ Եվ այդ հրապարակումն է, որ հնարավորություն տվեց մեզ մանրակրթիկոս համեմատելու շարականը «Բան իմաստութեան» քերականի հետ ու համոզվելու, որ բառապաշարով, լեզվա-մտածողությամբ ու տաղանդական արվեստով դրանք իրոք սերտ առնչությունների մեջ են իրար հետ։

⁴¹ Կոմպոզիտոր Մակար Եկմայան (կյանքը, դիմանկարը, ժառանգությունը), «Էջմիածին», 1958, Բ—Գ, էջ 52—58, Դ, էջ 59—68, Ե, էջ 50—56։

⁴² Մինչև իսկ հոդվածաշարի հրատարակությունից տարիներ վերջ։ Տես, օրինակ՝ «Բաները Երևանի

Ամսագրում հոդվածներ են նվիրված մահ հայ հին ու միջնադարյան բանաստեղծ-երաժիշտների մասին։ Դրանցում պարզաբանված են՝ Սահակ Պարթևի մասնակցությունը հայոց ավանդական ձայնեղանակների կարգավորության գործին ու նրա դերը այդ ձայնեղանակների ուսուցման մեջ, ստեղծած հոգևոր կցորդ-երգերն ու վերջիններիս տեղը հայ Ծարակնոցում⁴³։ Գրիգոր Նարեկացուն ամսագիրն անդրադարձել է «Սալմն այն իջաներ» տաղի կոմիտասյան գրառման դիտարկման կապակցությամբ⁴⁴։ Եվ Ներսես Ծնորհալուն՝ մեծ երգչի մահվան 800-ամյակի առնչությամբ։ Նշանավոր հոբելյանը առիթ հանդիսացավ, որ Ծնորհալուն կյանքն ու գործը ենթարկվի համակողմանի քննության, իսկ նրա երաժշտական վաստակը ցույց տրվի համաքրիստոնեական, մասնավորապես արևելյան քրիստոնեական արվեստի հետևյալորդի վրա⁴⁵։ Դարձյալ այս առիթվ է, որ ամսագրի խմբագրությունը որոշեց երաժշտագիտական մի հոդված էլ արտատպության կարգով տալ⁴⁶, ինչպես և Ծնորհալուն «Նորաստեղծեալ»-ը լույս ընծայել երկու մեներգիչների ու քառաձայն խառն խմբի համար մշակումով⁴⁷։

Քանի որ արդեն շոշափեցինք կոմիտասյան և շնորհալիական բացառիկ համարները, նկատենք, որ ամսագիրն ունեցել է հոբելյանական ուրիշ թվեր էլ, հիշարժան՝ իրենց երաժշտագիտական նյութերով ևս։ Այդ նյութերն են՝ «Մայր Աթոռի տպարանը և հայ երգարվեստը» (որում բնութագրված են Վաղարշապատում լույս տեսած երաժշտա-

Համալսարանի», 1962, № 2, էջ 221։ Եվ կամ՝ Եկմայանի ծննդյան 110-ամյակի կապակցությամբ Զիլադեֆիայում տրված համերգ-գրույցի ծանուցագիրը, ուր կոմպոզիտորի կյանքի ու ստեղծագործության մասին համարյա բառացի մեջբերումներ կան «Էջմիածին»-ի հիշյալ համարներից։ Sacred Music Concert Knar Armenian Choral Group, presents „The Egmalian mass“ (April 9, 1967, Philadelphia, St. „Clement's episcopal Church).

⁴³ Ն. Թահմիզյան, Սահակ Պարթևը և հայ եկեղեցական երգարվեստը, 1973, Ը, էջ 9—19։

⁴⁴ Ռ. Աթայան, Գրիգոր Նարեկացու «Սալմն այն իջաներ» տաղի կոմիտասյան ձայնագրության մասին, «Էջմիածին», 1966, Դ, էջ 35—39։

⁴⁵ Ն. Թահմիզյան, Ներսես Ծնորհալուն և արևելյան քրիստոնեական երգարվեստը, «Էջմիածին», 1973, ԺԲ, էջ 110—119։

⁴⁶ Ռ. Աթայան, Ներսես Ծնորհալուն «Վարդանանց մորաբաշը» Եկմայանի և Կոմիտասի մշակմամբ, անդ, էջ 100—109։

⁴⁷ Ներսես Ծնորհալի, Նորաստեղծեալ, մշակումը՝ Ն. Թահմիզյանի, անդ, էջ 120—124։

կան ու մաս երաժշտական խնդիրներ շոշափող հրատարակությունները»⁴⁸։ «Համառոտ ժամանակագիր տվեա՞նք այ երաժշտական կյանքի» (ուր տրված է 1920-ից մինչև 1980-ական թվականների վերջերն ընկած ժամանակահատվածի ժողովրդա-ազգային երաժշտական մշակույթի հազնեցված պատկերը Հայաստանում)⁴⁹։ «Արարատ»-ն ու երգ-երաժշտության հարցերը» (որտեղ, որքան մեզ հայտնի է, հայ երաժշտագիտության մեջ առաջին անգամ պատմա-տեսական քննության լույսի տակ վերլուծվում և գնահատվում են մի հանդեսի՝ «Արարատ»-ի էջերում նրա գոյության ողջ ընթացքում տպագրված ու երգ-երաժշտությանը վերաբերող հաղորդումները, հոդվածներն ու ուսումնասիրությունները)⁵⁰։ «Հուշամատյանների հետքերով» (ուր Մեծ եղեռնի 50-ամյակի առթիվ փորձ է արված պըրպըտել, գտնել, ի մի բերել և չափել ու կշռել մեր երաժշտա-ազգագրական ու երաժշտամշակութային վիթխարի կորուստները)⁵¹։ և «Ոսկան վարդապետն ու խազագրության արվեստը»⁵²։ Սրանում հայ պաշտոններգության ու միջնադարյան վիճակի ընդհանուր հետնախորքի վրա պատկերվում է մաս խազավոր առաջին տպագիր Ծարակնոցի ու Ժամգրքի հրատարակիչ Ոսկան վարդապետը, տեսականորեն իմաստավորվում են նրա կատարած խազագիտական միանգամայն ուսանելի աշխատանքները⁵³։

⁴⁸ «Էջմիածին», 1972, ԺԲ, էջ 89—97։

⁴⁹ «Էջմիածին», 1987, ԺԱ—ԺԲ, էջ 108—110։

⁵⁰ «Էջմիածին», 1988, ԺԱ—ԺԲ, էջ 84—90, 1989, Գ, էջ 87—40, Ե, էջ 44—48։ Սրա շարունակությունն է փաստորեն՝ «Արարատ»-ն ու «Կոմիտաս վարդապետը» հոդվածը ևս (1989, ԺԲ, էջ 80—89)։

⁵¹ «Էջմիածին», 1985, Բ—Դ, Ե—Է, 1986, Ը, Թ—Ժ, 1988, Ա։ Հոդվածաշարքը ավարտված չէ։ Քննված են Ուրֆա, Տիգրանակերտ, Հայնի, Տարոն (Բուլանուխ, Խնուս, Մուշ, Բաղեշ), Վան-Վառպուրական (Արճեշ, Արծկե, Խլաթ, Վան, Գավաշ, Մոկս, Ծատախ), Բարձր Հայք (Բաքերդ, Սպեր, Կիսկիմ, Թորթում, Խոտորջուր, Երզնկա, Կարին), Համշեն, Տրապիզոն, Սամսոն, Մարգվան, Ամասիա, Եփրոնիս, Սեբաստիա, Ծաթին-Գարաբիսար, Խարբերդ (Չմըշ-կածագ, Չմբուշ, Մալաթիա, Արաբկիր, Բալու, Ալն և բուն Խարբերդ)։ Հարմար առիթով շարունակելու ենք հոդվածաշարը։

⁵² Ն. Թամիզյան, «Էջմիածին», 1986, ԺԱ—ԺԲ, էջ 159—167։

⁵³ Ավելացնենք, որ ուշ միջնադարն, ընդհանրապես ասած, առանձին ուրիշ կովաններ էլ է պահել արդի խազագիտության համար իսկ ուսանելի ու պղծմեական մշակություններ։ XV դարի սկզբներին Հովհաննես գրիչն իր ընդօրինակած Հայսմախորքի հիշատակարանում մի քանի խազագրերի մասին

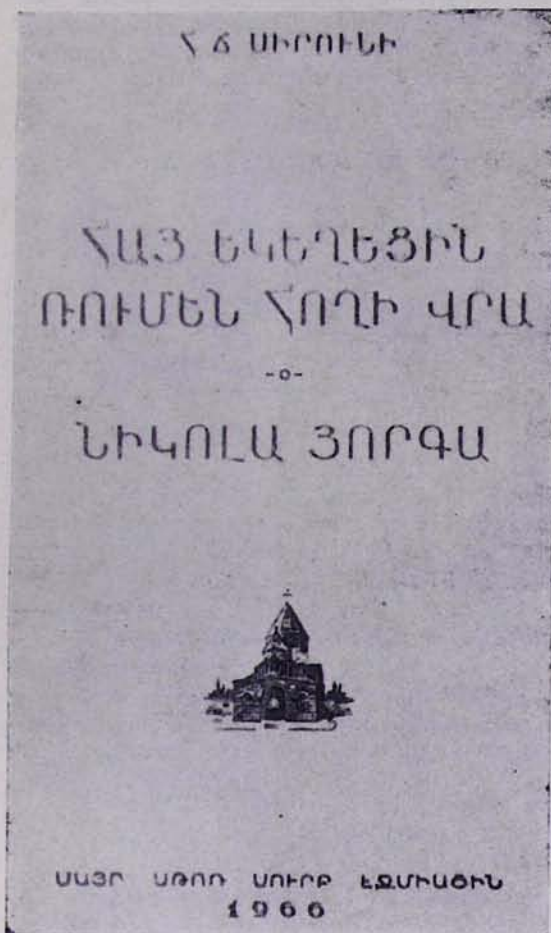
ի վերջո՝ պատմական, տեսական թե երաժշտա-քանասիրական բնույթի մի այլ խումբ գրվածքներ էլ իրենց բազմազան բովանդակությամբ գալիս են ամբողջացնելու երաժշտագիտական հոդվածների ընդհան-

Մատենագետ Հակոբ Անասյան

մտքեր է հայտնում, որոնցից ուշագրավ է «խումն»-ի վերաբերյալ ավանդ։ «Ոսկ արդ, ով հոգի իմ և քաղցրիկ եղբայր,—բացատրում է գրիչը,—իմացիր և գալս. զի գիտնեմ որ եղի ի սմայ, զխումարն և զքաղցր բանն ցուցանե» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. 4684, էջ 580ր)։ Սրանից դժվար չէ հետևեցնել, որ տվյալ խազագրի մշակությունն եղև վեջային կողմը կապված է մեղմ, վարընթաց շարժման։ Ծրեղերը, որ ութ-ձայնի սկզբածքների և խազերի մասին գրել է՝ օգտվելով XVII դարում Ամստերդամում ապրած և գործած հայ վարդապետների ցուցմունքներից, «խումն»-ը թարգմանում է «tridium» (J. Schröder, Thesaurus Linguae Armenicae, Amstelodami, 1711, էջ 244)։ Սա, նախորդ ասույթի հետ համաձայնվելով, մշում է հիշյալ վարընթաց շարժման եռանգն կառուցվածքը։ Վիլյոտոն, հայկական խազագրերի ելեշային մշակությունը առաջ բերելով ըստ Կաթիրեի հայկական եկեղեցու դպրապետի կատարումների, «խումն»-ի մասին ասում է, թե օրինակը, որ երգով ցուցադրվեց իրեն այդ խազի կապակցությամբ՝ էր եղել ձայնից բաղկացած համագիտ իջնող, բնույթի տիպի մի պտույտ. (M. Villoteau, Description de l'Égypte, t. 14-ème, Paris, 1826,

նոր պատկերը: Ահա՛ «Ութ-ձայնի սկըսվածքները»⁵⁴, որն իր մի ծայրով մտնում է համեմատական երաժշտագիտության հար-

ք 330); Աթայանը նույնպես «խումճի» էլենչային գորությունը փնտրելիս կանգ է առնում «դեպի վար տեղեկային ընթացքի» վրա: Նա չի անդրադառնում խազիս չափական արժեքի խնդրին: Եվ նրա՝ բերած 50-ից ավելի օրինակներում բացարձակ գերակշռություն ունեն չափական մեկից ավելի, երկու և երկուսից էլ ավելի միավորի արժեքով օրինակները (տես նրա «Հայկական խազային մոտագրությունը», Երևան, 1959, էջ 248): Ե. Տնտեսյանը «խումճը» դասում է չափական մեկ միավորի արժեքով մշակների կարգը (տես նրա «Նկարագիր երգոց Հայաստանահայցս եկեղեցու», Կ. Պոլիս, 1874, էջ 23—24): Մեր որոնումները բերում են այն համոզման, որ «խումճ»-ի առաջնային գորությունն է՝ էլենչային վերը նշված բովանդակությունը, չափական մեկ միավորի սահմաններում, որում կշռության գծագրի որոշումը խողոված է կատարողի հայեցողությանը:

⁵⁴ «Էջմիածին», 1972, Բ, էջ 28—34, Գ, էջ 23—26, Դ, էջ 40—43, Ե, էջ 43—47:

ցերի ոլորտը, հայ հոգևոր եղանակների էջմիածնական մի քանի տարբերակների վրա ուշադրություն հրավիրող հոդվածը⁵⁵, որ շահեկան է իր շոշափած խնդրով, հասարակ և հանդիսավոր օրերի կանոնագրությունների բաղդատական վերլուծությանը նվիրված ուսումնասիրությունը⁵⁶, հայկական միջնադարյան «նոտագրության» (ավելի ճիշտ կլիներ ասել՝ երաժշտական մշակագրության) տարբեր համակարգերը (կամ հատվածները) ցույց տվող հոդվածը⁵⁷, Հարության ավագ օրհնություններն ու դրանց հեղինակային պատկանելության հարցը քննող մեծագրական հետազոտությունը⁵⁸, հայ միջնադարյան երաժշտական գեղագիտության խնդիրները բարձրացնող հոդվածը⁵⁹, որում հատկանշական փաստերի հիման վրա հաստատագրվում է այն հետևությունը, որ «միջնադարում հայկական գեղագիտությունը ոչ միայն հետ չէր մնում միջնադարյան քաղաքակրթված մյուս երկրներում զարգացող նույն գիտությունից, այլև աչքի էր ընկնում հույժ ինքնատիպ մի շարք գծերով, իր մեջ օրգանապես զուգորդելով մտքերի՝ և Արևմուտքին հատուկ կարգապահությունը, և Արևելքին հատուկ հարստությունն ու խորությունը»:

Եզրափակելով, հարկ է ընդգծել նաև, որ, ի տարբերություն ուրիշ շատ հանդեսների, «Էջմիածին»-ը հեռատեսարեն իր էջերը տրամադրում է երաժշտական քննադրերի հրատարակությանը ևս: Դրանք բաժանվում են երեք կարգի. եկեղեցական միաձայն երգեր՝ գրաված եվրոպական ձայնանիշերով, որպիսիք բերված են երաժշտա-տեսական շատ հոդվածներում⁶⁰, հոգևոր ստեղծագոր-

⁵⁵ Բերբերյան Արսեն ծ. վրդ., Ակնարկ ս. Էջմիածնին հատուկ մի քանի հոգևոր եղանակների մասին, «Էջմիածին», 1973, Դ, էջ 25—30:

⁵⁶ Ն. Թահմիզյան, Հասարակ օրերի կանոնագրությունը, «Էջմիածին», 1971, Դ, էջ 37—50: Նույնի՝ «Հանդիսավոր օրերի կանոնագրությունը», «Էջմիածին», 1971, Թ, էջ 11—47, ԺԱ, էջ 33—40:

⁵⁷ Ռ. Աթայան, Հայկական մոտագրության սխեմների մասին, «Էջմիածին», 1959, Ե, էջ 41—45:

⁵⁸ Ն. Թահմիզյան, Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ և Հարության ավագ օրհնությունները, «Էջմիածին», 1973, Բ, էջ 29—43:

⁵⁹ Նույնի՝ «Էջեր հայկական միջնադարյան երաժշտական գեղագիտությունից» (X—XV դդ.), «Էջմիածին», 1968, ԺԱ, էջ 47—57:

⁶⁰ Հատկապես ընդգծելի հրապարակումներ են՝ ութ-ձայնի սկսվածքները վերոհիշյալ նույնանուն ուսումնասիրության վերջում, ութ-ձայն կանոնագրությունը (երկու շարքով՝ սովորական և հանդիսավոր օրերի համար), և Հարության ավագ օրհնությունները՝ դարձյալ ութ-ձայնով:

ծությունների ներդաշնակումներ, որոնք կատարել են Խ. Մելիսանեջյանը, Ռ. Աթայանը, Օ. Դուրյանը, Ն. Թահմիզյանը, Ալ. Հաբությունյանը⁶¹, և ինքնուրույն ստեղծագործություններ⁶², ինչպես օրինակ՝ կոմպոզի-

⁶¹ Shu «Էջմիածին», 1968, Գ, էջ 20—22, 1969, Դ, էջ 23—25, 1965, Ե—Զ—Է, էջ 114—117, 1974, Է—Ը, էջ 98—102:

⁶² «Էջմիածին», 1968, Բ, էջ 45—48, 1965, Բ—Գ—Դ, էջ 188—195:

տոր Ալ. Հաբությունյանի հորինած «Զոն»-ը՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի 60-ամյակի առթիվ⁶³:

Այս ամբողջ հարստությունը դեռևս անհրաժեշտ է ուսումնասիրել շատ ավելի մանրամասնորեն ու գնահատել՝ անպայման տարբերացված մոտեցումով:

⁶³ «Էջմիածին», 1968, Ժ, էջ 5—7:

